

Demeter Éva

Párhuzamok a tojásornamentika értelmezéséhez

A népi kultúra tárgyi anyagának gyűjtésében, feldolgozásában a díszített tárgyak a fókuszpontban vannak. A díszítmények stílusa, szerkezete mellett a motívumok mágikus-szimbolikus jelentése foglalkoztatja leginkább a kutatókat. Nehezebb a helyzete annak a kutatónak, aki az ún. rövid életre szánt tárgyak csoportját vizsgálja, hiszen csak szórványosan kerültek elő régészeti leletek, a levéltári adatok felbukkanása esetleges, kevés az írott forrás.¹ Ebbe a tárgycsoportba tartoznak a húsvéti hímes tojások is. A magyar népi kultúrában a húsvéti tojást szerelmi ajándéktárgyként használják leginkább, a magyarlakta területek szélein a keresztszülők a keresztyermeküknek adták a keresztségre emlékeztető jelként, és szintén a széleken – bár nem azonosak az előfordulási pontok – a hímes tojás az azonos nemű fiatalok barátságkötését megpecsételő csereajándék volt. A tojástáncnak, tojásgurításnak, tojásfának a gyökerei Nyugat-Európába nyúlnak vissza, míg halotti ételáldozatként a tojás napjainkig a keleti kereszténység körében használatos. A húsvéti tojás díszítményeinek értelmezéséhez nagymértékben hozzájárultak a világ teremtéséről és a hőeszokról szóló mítoszok.² Egy lehetséges módszer olyan tárgycsoportok keresése, amelyek ugyanabban a kontextusban fordulnak elő, hasonló vagy azonos funkciót töltek be, ennek következtében alkalmasak a hímes tojásokkal való párhuzamba állításra. Györgyi Erzsébet a tojásnak a halottkultuszban betöltött funkciójából kiindulva fejtette meg a kéz különböző formájú ábrázolásainak a jelentését: óvó-védő szerepe volt mind a halottra, mind az élőkre nézve.³ A motívum értelmezéséhez az amulettek között talált párhuzamokat. E tanulmány célja azoknak a tárgy típusoknak a megjelölése, amelyeknek

¹ Hofer T.–Fél E. 1994. 18.

² Newall, V. 1971. 1–44.

³ Györgyi E. 1974. 64.

az előfordulása, szerepköre alkalmassá teszi őket a húsvéti tojással való összevetésre, és a formájuk, ornamentikájuk elősegítheti a motívumok mágikus jelentésének megfejtését. Gazda Klára a népművészetkutatás feladatainak kijelölése során felhívja a figyelmet arra, hogy a mikrostrukturális szintű vizsgálatnak ki kell terjednie a rituális tárgyhasználat aprólékos leírására. A díszítmények esetében szükségesnek tartja a motívumoknak és mintakompozícióknak a népi díszítőművészet egészébe helyezve, illetve a lehetőség függvényében az egész néprajz összefüggéseiben történő vizsgálatát.⁴

A számos szokás közül, amelyekben a hímes tojás jelentős szerepet tölt be, a halottkultuszhoz fűződőket vettem számba és kerestem olyan közös elemeket, amelyek alapján felállítható a párhuzam. A néprajz teljes köréhez képest ezt a szűkítést több okból is szükségesnek tartottam. Elsősorban azért, mert a legjelentősebb eredményt a tojásornamentika értelmezésében Györgyi Erzsébet ezen az úton érte el. Továbbá korábbi tanulmányomban azt igyekeztem bizonyítani, hogy a tojás funkcióbővülés eredményeként vált szerelmi ajándéktárggyá, ezen belül is a családi, műrokonsági és barátságon alapuló kapcsolatok tojásajándékozási szokásaihoz képest is másodlagos lehetett a húsvéti ünnepkörben a választott legénynek ajándékozott tojás.⁵ Természetesen a szerelmi szimbolika motívumai átterjedtek a hímes tojásokra is. Továbbá megjelenik rajtuk a keresztény szimbolika is. A keresztény jelképeket az elnevezések alapján Gazda Klára kategorizálja, kitérve a keresztény vallási gondolkodási rendszer kapcsolódó tételeire.⁶ Véleményem szerint az elnevezések alapján ide sorolható motívumok egy része (pl. veszett út) inkább keresztény szimbolikával átértelmezett pogány jelkép.⁷

⁴ Gazda K. 2001b. 95., 102.

⁵ Demeter É. 2004. 228–251.

⁶ Gazda K. 2000. 100–142.

⁷ Uo. 100. A szerző a cím végére tett kérdőjellel érzékelteti a téma problematikáját. Korábbi tanulmányában, *A népi ornamentika terminológiájának állapotokkal kapcsolatos rétegében* írja viszont, hogy az eredetileg pogány szimbólumok a kereszténység hatására kezdtek átértelmeződni. Gazda K. 1998. 87.

A halottkultusz tárgykörének vizsgálatát mind a magyar, mind a szomszédos népek (elsősorban románok, továbbá szlávok) kultúrájára kiterjesztettem.⁸ A magyar néprajzi kutatások a halálhoz kapcsolódó szokásokat elsősorban a világrépre és a társadalmi vonatkozásokra koncentrálva értelmezték.⁹ Bár a rituális tárgyakról, valamint az alamizsnát képező tárgyakról is szó esik, ezen tárgyak ornamentikájának vizsgálatáig a szerzők nem jutnak el. Ennek oka talán a kultúrának az anyagi, szellemi és társadalmi kategóriákra bontásában keresendő. Niedermüller Péter kritizálta meg a néprajztudomány azon sajátosságát, hogy a kultúra funkcionálisan összetartozó szintjeit a gyakorlatban strukturálisan szétkapcsolja, és a kulturális jelenségeket elhatárolva anyagi, szellemi és társadalmi fogalmakkal kategorizálja, ugyanakkor a paradigmaváltás szükségességére hívta fel a figyelmet.¹⁰ Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy azok a kutatók tértek ki a szokások és a társadalmi vonatkozások mélyreható vizsgálatára, akik a tárgyak felől közelítettek a népi kultúra feltáráshoz.¹¹

A húsvéti tojás halottkultuszban betöltött funkciójának vizsgálata során az etnikai vonatkozás helyett a vallási kérdést részesítjük előnyben. A halottkultusz a magyarságnál mindszentek napján csúcsoad, sok esetben ez a sírok rendbetételében és a sírnál gyűjtött gyertyagyűjtásban merül ki. A halotttetés (a sírra tett étel vagy a szegények etetése) az év nagy ünnepein karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor is csak szórványosan előforduló jelenség.¹² Az emléktorok tartása nem jellemző a magyarságra, de a 17. században Alvinczi Péter ördögi találmányként ítélte el. A gyászmisék és a megemlékezések feltehetően az emléktorokkal lehetnek kapcsolatban.¹³ Ennek oka a vallásban keresendő, hiszen a magyar kultúrkörben élő görögkeleti vagy görög katolikus csoportok továbbra is gyakorolják a vallásuk által szentesített halotti megemlékezéseket.

⁸ Gazda Klára szintén felhasználta a román és a rutén népművészetre és folklórra vonatkozó adatokat. Gazda K. 2000. 102.

⁹ Csapán néhány példát említve: K. Kovács L. 1944, Kunt E. 1987, Balázs L. 1995, Virt I. 2001.

¹⁰ Niedermüller P. 1992. 354.

¹¹ I. Kresz M. 1971, Csupor I. 1992, Gazda K. 2001a.

¹² *Magyar néprajzi atlasz* IX. 596., 598.

¹³ Károly S. L. 1979. 443.

1. kép. A szentelésre terített húsvéti asztal a gorzafalvi ortodox templomban. Fotó: Papucs András

2. kép. A sír mellé helyezik a szentelményeket.
Fotó: Demeter Éva

3. kép. Színes tojások, bor, papírba csomagolt kalács, égő gyertyák a síron. Fotó: Demeter Éva

4. kép. Pománába adják a hímes tojást. Fotó: Papucs András

5. kép. A szentelt ételek: kalács, pászka, tojások, bor. Fotó: Papucs András

6–7. kép. Írott tojások Kásinból. Fotó: Demeter Éva

8. kép. Koldusláb. Fotó: Demeter Éva

(A fotók – a 8. kivételével – 2004. április 13-án készültek Gorzafalván, az ortodox templomban és temetőben.)

A bizánci kereszténység a vallásgyakorlatba a tiltás helyett beépítette a festett tojást, az új élet pogány jelképét, krisztianizálta azt, a feltámadás és az örök élet keresztény fogalmaira terjesztve ki a

szimbólum tartományát.¹⁴ A halotttetés gyakorlatát liturgikus keretbe emelte, ugyanezt tette a fehér és a fekete mágiával is. A görög katolikusság a katolikus eszméket vallja, de a szertartások rendjét illetően a bizánci kereszténységet követi, és gyakorolja a fent említett szertartásokat. A római katolikusok is több, a húsvéti tojáshoz kapcsolódó szokást gyakorolnak. A pogány elemeket leg-sikeresebben a protestánsok irtották ki. Ezt bizonyítják mind napjaink szokásai, mind a néprajzi szakirodalom és a történeti adatok.

A görögkeleteli vallásúak körében húsvét az egyike a halottkultusszal ötvöződő naptári ünnepeknek. A húsvéti ünnepkörben napjainkban is megfigyelhető a festett tojás szerepe a halottkultuszban. 2004. április 13-án, húsvét harmadnapján dokumentáltuk a halottak húsvétjának szokását.¹⁵ Esős idő lévén, a templomban erre a célra felállított asztalokra helyezték a szentelésre szánt dolgokat: a pászkát és a kalácsot, amelyekbe égő gyertyákat szúrtak, a bort, kosárában a húsvéti tojásokat (1. kép). A pap borral szentelte meg ezeket, miközben imában sorolta fel a családok halottait. A megszentelt ételekből egy részt az egyház számára ajánlottak fel. A szentelményeket ezután a sírra vagy a sír mellé teszik (2., 3. kép), ott meggyújtják a gyertyát, imádkoznak, keresztet vetnek, a bor egy részét a sírra locsolják. Az ismerősöket, rokonokat megkínálják. Végül a szentelményeket a szegényeknek és a cigányoknak pománaként osztják szét (4. kép). Bár a pománába adott tojások zöme egyszínű volt, Kásinból (Cașin, Bákó megye) hoztak írott tojásokat is (6–7. kép). Aki elfogadja az adományt, azt mondja: *Le-gyen a halottért* (Fie pentru morți).

A brassó megyei Vledény (Vlădeni, Wladein) faluban napjainkban is él a temetési szokások között a halott almafájának elkészítése: egy almafaágat 33 tárggyal díszítenek fel: pereccel, kiflikkel, almával, tojással. Ha haláleset történik húsvét és pünkösd között, a halott almafájához írott tojást tesznek. A tojásíró asszony, Cisnărescu Susana (77 éves) a szokást azzal magyarázta, hogy eb-

¹⁴ A tojás szentelményé válása nem új vallási elvek alapján történt, hanem a hatásmechanizmus közvetett voltában különbözött a korábbi használattól. Bartha E. 1981. 311.

¹⁵ A gyűjtést Gorzafalván (Oituz-Grozești, jud. Bačău) végeztük.

ben az időszakban nyitva van az ég.¹⁶ A tojásminták többnyire növényábrázolások és az ornamentikára vonatkozó értelmezés nem hangzott el. De az írott tojásnak ez az előbbi szokásokban napjainkban is élő funkciója abból a szempontból fontos, hogy megjelöli a húsvéti tojás pománába adásának kontextusát. Gorovei adata szerint a *veszett út* mintás tojást adta pománába az, akinek kiskorban elhunyt a gyermeke.¹⁷ A következőkben a pomána, illetve az alamizsnaosztás funkciót betöltő tárgycsoportokat veszem sorra.

Kenyér- és kalácsfélék

A pászka hagyományos húsvéti halottas kalács, amelynek a terminológiája megegyezik a keleti kereszténység elterjedésével.¹⁸ A moldvai csángók is készítik húsvétra ezt a kalácsot, és – bár a legtöbb helyen román kölcsönszóval pászkának nevezik –, él még a *kókonya* megnevezés is.¹⁹ A kókonya vagy húsvéti kenyér első magyar nyelvű leírását a Sándor-kódexben találjuk: tejjel, tojással, sajttal készült kenyér, amelyet tésztakoszorúval körbekerítettek.²⁰ Hasonlóan készül napjainkban is a pászka, azzal a különbséggel, hogy sajt helyett édestúrót és más ízesítőket is használnak (5. kép). Formáját tekintve a pászka a temetéskor és a megemlékező alkalmaakra sütött *parastasra*²¹ hasonlít, amely szintén kerek formájú, kereszttel és tésztacsomókkal díszített halottaskalács. A halottaskalácsok formáihoz szimbolikus jelentések kapcsolódnak. A *pománába*²² adott kalácsok és egyéb tárgyak a halott lelkének túlvilági

¹⁶ „La noi se face mărul mortului cu niște covrigi, cornuri, mere. Cele 33 reprezentă anii lui Cristos. și în măr... și se pune aceste lucruri și ouă. Dar dacă este între Paști și Rusalii, se pune ouă închistrite. Zice că este cerul deschis până la Rusalii.” A brassói helyi televízióadó (TVS) húsvétkor (2004. április 11–12-én) többször is közvetítette a Cisnărescu Susanával készített műsort. A műsort szerkesztette: Monica Kronberger. Itt köszönöm meg Kovács Hajnalkának, hogy felhívta a figyelmemet a műsorra.

¹⁷ Gorovei, A. 2001. 42.

¹⁸ Bartha E. 1982. 804.

¹⁹ Halász P. 2002. 376.

²⁰ Wolf Gy. 1874. 276.

²¹ A halott lelkének megnyugtására szolgáló szertartás. Ebben az esetben a felajánlott rituális kalács megnevezése, l. Gazda 2001a. 308. 25. jegyzet.

²² A halott lelki nyugalmát szolgáló adomány.

útját segítik elő, ellátják a lélek szükségleteit, és az ismétlődő megemlékezések elveszik a halott bűneit, ezzel segítik elő a lélek egyre feljebb jutását. Gazda Klára a zabolai halottas kalácsok szimbolikáját értelmezte: a létra vezet a lelkeket a mennyországba, az olló utat vág a túlvilágon, a kereszt alakú tekerőlevél, napszimbólum lévén, a fényt szolgálja, az almafaágra aggatott kalácskák a lélek éhségét, a vederben a víz a lélek szomját csillapítja.²³ Talán a léleknek a mennybe vezető útjára utal a gyimesi *lajtorjás* és a palóc *istenlétrás* tojásminta-elnevezés is.²⁴ Érdeemes felfigyelni azokra a kalácsfélékre és kelt tésztákra is, amelyek ugyan nem kötődnek a halottkultuszhoz, de formai tekintetben hasonlítanak a más vallási vagy etnikai közösségekben halotti ételáldozatokként adott formákhoz, illetve amelyeknek a neve hasonló utalást tartalmaz. Ilyen a Marosvásárhelyen fánk tésztából sült *kudusláb* (koldusláb – 8. kép).²⁵ A fonott kalácsok és perecek eredetét Höfler értelmezésében a sírmellékletek utánzatára vezet vissza: a kalácsutánzatok helyettesítették a hajfonatot, a fésűt, a koszorút, és ezek a halottnak szánt áldozatok voltak. Höfler tanulmánya elsősorban a germán kultúrára vonatkozó adatokat szolgáltat, illetve a római eredetet bizonyítja. De szórványos példát ad Kunt Ernő a magyar kultúrából: a halott gyermek karjára húztak karikás kalácsot.²⁶ A sózott perccel a húsvétot megelőző böjti időszak jellegzetes süteménye, de ez az időszak a halotti ételáldozatok bemutatásának az ideje is.²⁷ A halottas kalácsok tehát nemcsak élelemként szolgálnak az elhunyt lelkének, hanem nyers állapotban alkalmasak olyan formák létrehozására, amelyek befolyásolják a lélek túlvilági útját. A tésztautánzatok, bár az áldozatok olcsóbb formái, már az ókor végén egyenlő értékűek a jelképezett tárggyal. Ehhez hasonlóan a halott mellé, majd időről időre a sírra helyezett halotti ételáldozatokkal egyenlő értékű ezek szegények számára való adományozása. Le-

²³ Gazda K. 2001a. 306–307.

²⁴ Saját gyűjtés 2002, adatközlő Gábor Emma, sz. 1953; palóc istenlétrás minta – Fábán Gy. 1908. 15.

²⁵ Gazda K. 2001a. 305. A kudusláb a családunk marosvásárhelyi, apai ága ismerte. A szerző megjegyzése.

²⁶ Kunt E. 1987. 150.

²⁷ B. S. 1905. 211–212.

hetséges, hogy a tojáshéjra, agyagedényekre felvitt díszítmények is olyan tárgyak szimbolikus ábrái, amelyek valamikor sírmellékletek voltak. A tojás ehhez hasonlóan élelemként és az újjászületés szimbólumaként került a sírokba. De azon kívül, hogy magának a tárgynak van szimbolikus jelentése, alkalmas arra, hogy olyan szimbolikus formákat vigyenek a felületére, amelyeknek mágikus funkciójuk van. A halotti ételáldozatok céljára készült kenyér- és kalácsfélék mágikus jelentésű díszítményeinek vizsgálata vezethet eredményekre a tojások ornamentikájának az értelmezésében. A magyar népi kultúrában a kenyér- és kalácsfélék központi szerepet játszanak a torok étrendjében. Az új kenyérsütési technológia (a kelesztés) elterjedése után a régi technológiával készült lepények és kásák váltak halotti ételáldozattá. A halotti ételáldozatnak termékenységvarázsló szerepe is volt: orosz adat szerint karácsonykor a szent sarokba helyezett lepényt tavasszal a szántófüldre viszik.²⁸ A húsvéti szentelt tojás héját vagy a tojást darabokra vágva tavasszal a gabonaszemek közé keverik, úgy vetik el a gabonát. Máshol elássák a tojást a vetés kezdete előtt.²⁹ Az áldozati jellegű ételek készítőjére vonatkozó szabály szerint a temetésre a halotti kalácsokat csak özvegyasszony süthette.³⁰ Az ukrán tojásírásról azt írja Zalozieckij, hogy idős tudós asszonyok némán vagy imákat mormolva és énekelve végzik napokon át ezt a tevékenységet, eközben a viasztól bódult állapotba kerülnek.³¹ A szöveg romantikus hangvétele ellenére is lehet valóságalapja ennek a leírásnak. A lepénnyel és a tojáshéjjal végzett mágikus cselekvések is a párhuzamvonás mellett szólnak.

A szentelésre készített másik kalácsforma a téglalap alakú fonnott kalács, amely formát a románok Krisztus koporsójával asszociálják.³²

²⁸ Pócs É. 1982. 188.

²⁹ Newall, V. 1971. 115., 116.

³⁰ Gazda K. 2001a. 304.

³¹ Zalozieckij, V. 1995. 9.

³² Marian, S. 1901. 10.

Kerámia

A megemlékezések alkalmával az ételt az edényekkel együtt adták a szegényeknek. Ez lehetett a szokás a halottak húsvétján is. Béres András a magyarországi óhiten lévők által gyakorolt halottak húsvétját 1784-es levéltári peres anyagokból idézi. A húsvét után egy héttel hétfőn a temetőbe korsókat, más edényeket és kalácsot visznek, azt a pap a síron megszenteli, ezeket hazaviszik, és a halottak lelkéért a szegények között szétosztják. A papnak az edények megszenteléséért fizetni szoktak, az edényekből is juttatnak neki.³³ Ázsiában az áldozóhelyeken álló kőemberek reprezentálják az ősoket. Ezek közös jellemzője a kézben tartott ivóedény, amely azt szimbolizálja, hogy a gyászolók az italból részesítették az ősoket vagy isteneket.³⁴ A pünkösdi pománára, amikor főtt ételt visznek a szegényeknek isten nevében, *fél oka* (oci jumătate) *csiprokat* vesznek.³⁵ Pünkösdkor isten nevében a katolikus csángók is visznek ételt a szegényeknek. A gorzafalvi fazekasok pünkösd előtt készítették nagy mennyiségben az ilyen edényeket: 500 darab kistálat és 500 darab csiprot égettek ki erre az alkalomra.³⁶ A nagybányai fazekastermékek díszítményei tükrözik a rituális használatot. Egyike a rituális használat alkalmainak a pomána, amely még élő szokás, bár a cserépedényeket itt is a porcelán és az üveg váltotta fel. Ezeket a pománába kapott edényeket egyes helyeken húsvétkor a falra tették díszítőelemként, máshol ezekben vitték az ételeket szenteltetni.³⁷ Kresz Mária az antropomorf korsók funkcióiról írt tanulmányában a használat alkalmainak függvényében kategorizálja e kerámiaedényeket. A legismertebb magyar népi kerámiaforma, a Miska kancsó a mezőkővesdi matyók szokásrendszerében játszik fontos szerepet: a szegények, azaz a halottak etetése szokásban a *Jancsi kulacs*nak, *Kígyós Jancsinak* nevezett edényben szolgálták fel a bort. Az elhunyt hozzátartozói a temetést követő héten, vasárnap hívták meg a 13 tagból álló kolduscapatot,

³³ Béres A. 1973. 353.

³⁴ Kunkovác L. 2002. 25., Erdélyi I. 2002. 98.

³⁵ 1 oka = 2 liter, a félókás tulajdonképpen literes fazék.

³⁶ Kós K. 1981. 164–165.

³⁷ Csupor I. 1992. 128–129.

és az utolsó vacsora emlékére megvendégelték őket, és pénzt, cipőt, bélest adtak alamizsnaként. A kolduscsapat vezetője megáldotta a bort: „...amennyi bor vagyon, volt, vagy lesz ezen kancsóban, annyi ezer lélek szabaduljon ki a keserves porgátérium tűzibű”. Ezt követően a Jancsi kancsó az áldásborral körbejárt a jelenlévők között és mindenki három kortyot ivott belőle a Szentháromság nevében. Az áldásbor ivása után elmondták Szent Erzsébet legendáját. A kötényébe alamizsnát rejtő Erzsébetet rajtakapja az apósa, de meglátván a rózsákat a kötényben, az ispotály szegényeit vendégségbe hívja. Az ebéd alatt az égre tekintve a rokonait látja, amint a mennyben a terített asztalnál ülnek.³⁸ Mezőkövesden az ember alakú kancsó a halottkultuszban játszik szerepet, továbbá a keresztelőnél, tehát az emberélet fordulóihoz kapcsolódik. De hasonló antropomorf kancsót láthatunk egy cseh húsvéti üdvözlőten a hímes tojások, a barka és a korbács környezetében.³⁹ Bár bizonyítani nem tudjuk, feltételezhető, hogy ezen típusú kerámiaedények használatban lehettek a húsvéti szokáskörben is, hiszen a naptári ünnepek alatt kultúránként változó mértékben jelentkeznek a halottkultusz elemei. A népi kerámiatárgyak is olyan tárgycsoport-kategóriába tartoznak, amelyeknek a párhuzamos vizsgálata fogódzót jelent a tojáshímes értelmezéséhez. Petrești-en a fazekasok ugyanazt az ígét használják az agyagedények díszítésének megnevezésére, mint amit a tojások díszítésére használnak: *încondeiere*.⁴⁰ A fazekasok a tojásmintaként több változatban is ismert *veszett úttal* díszítik a pománás edényeket.⁴¹ A kerámiaanyag vizsgálata azért is előnyös, mert a korábbi századok tárgyi anyagai is fellelhetők a múzeumokban, sőt a régészeti leletek sirmellékletei között is sok kerámiaedény került elő.⁴² Igaz ugyan, hogy a magyar népi kerámián a korstílusok hatására eluralkodott a nő-

³⁸ Kresz M. 1971. 6–13.

³⁹ Demeter É. 2003. 574., 9. kép., 576.

⁴⁰ *Încondeiere* = a húsvéti tojások, kerámiatárgyak díszítése pálcikából, fémcsövecskével készített írószközzel. DEX 1975. 457.

⁴¹ Stahl, H. P. 1967. 238.

⁴² Gazda Klára arra figyelmeztet, hogy a régészeti kultúrákból származó ornamenteknek tulajdonított szimbolikus jelentést nem ismerhetjük, és a reflektálatlan kinyilatkoztatások elkerülése végett szigorú elvi-módszertani kritériumokat kell kidolgozni. 2001b. 102.

vényornamentika, de a korábbi motívumok (spirál, voluta= csigadíz, vonalak stb.) kiegészítő díszítésként tovább élnek. Az ókori görög kerámiaedények is hasonló változáson mentek át: amint a mitológiai jeleneteket bemutató alakos ábrázolásra tértek át, a meánderek az edények alsó, illetve felső részén kiegészítő díszítmények lettek. Artur Gorovei a szvasztika motívumhoz szintén az ókori kerámialeleteken talál párhuzamokat.⁴³

Textilek

A halottas textíliák több változatát is megtaláljuk a temetési és a megemlékezési szokásokban. Elsősorban a koporsóba helyezett halottas lepedő, halottas kendő és a szemfedél ornamentikája szolgál eredménnyel. Erdélyben Kós Károly és Szentimrei Judit vizsgálták ezeket a tárgytípusokat, és vontak le az ornamentikára vonatkozó következtetéseket. A motívumok értelmezését a hordozó tárgy funkciója alapján értelmezik. A halottas kendők és lepedők fő motívuma a balra haladó madársor, illetve a repülőmadaras minta. Kós Károly a madarak elhelyezkedését a következőképpen értelmezte: a madársor az életet és a halált jelenti, az egymásnak hátat fordító madarak a halált, a szembeforduló madarak a szerelmet, a repülő madár pedig a távozó lelket szimbolizálja.⁴⁴ A Kis-Küküllő mentén a koporsó lábánál lévő asztalra fehér szedett szekfűs, erre pedig fekete békás halottas abroszt tettek.⁴⁵ S. Lackovits Emőke a Laczkó Dezső Múzeum halottas lepedőiről írt tanulmányában arra vonatkozóan szolgáltat adatot, hogy a néphit szerint a sormadarak a halottas lepedőkön halottkísérő madarak, amelyek a lelkeket a túlvilágra átvezetik.⁴⁶ Bár díszítményekre vonatkozó adatokat nem találunk, a temetéskor alamizsnaként adott kendők is figyelmet érdemelnek. Temetés alkalmával napjainkban a moldvai csángók osztanak kendőket. Régen a Kászonokban az asszonyok 12 halottas kendőt szőttek meg és tettek félre erre a cél-

⁴³ Gorovei, A. 2001. 111., 118., 119.

⁴⁴ Kós K. et al. 1974. 163.

⁴⁵ Kós K. et al. 1978. 190.

⁴⁶ S. Lackovits E. 1990. 42.

ra.⁴⁷ A mintaneveket tekintve igen jelentős a textíliák és a hímes tojások mintaneveinek közös halmaza. Gazda Klára az állatokról és állattestrészekről elnevezett minták elemzését végezte el mind a textilekre, mind a tojásokra vonatkozóan.⁴⁸ Valószínűbbnek tartom, hogy a textileken az archaikus réteget képviselő geometrikus motívumok funkciója a viselők védelmére vonatkozott. Azok az apotropeikus jelek, amelyek az élők védelmét szolgálták, a holttest mellé a sírba helyezve a lélek védelmét is szolgálták. Külön kell tárgyalni a halotthoz kapcsolódó szokások textilkellékeit, amelyeknek vizsgálata a fent hivatkozott eredményekhez vezetett, és amelyeknek a szimbolikája a halálra vonatkozott elsődlegesen, és külön a viseleti darabok motívumait, amelyek mindenekelőtt az élöket védő mágikus jelek lehettek, és ebből kifolyólag jelentettek védelmet az elhunytaknak is.

Következtetések

Az említett kategóriák közül a kenyér- és kalácsfélék, valamint a pománába készült kerámiaedények motívumai nagymértékben alátámasztják a húsvéti tojásornamentikának a halál témaköréhez kapcsolódó jelentését: a lélek túlvilági útját, az átmenetet a földi és a halál utáni lét között. A textileknek csupán kis hányadáról állítható ugyanez. Mivel a textileken látható archaikus motívumok mágikus jelentése is elhomályosult, lehetséges hogy biztos támpontot nem adnak ezek, de az együttes vizsgálatuk feltételes megállapításokat eredményezhet.

Az ortodoxok és görög katolikusok szokásai olyan archaikus elemeket konzerváltak, amelyek a római katolikus és protestáns magyarság körében nem lelhetők fel. Tekintettel arra, hogy a tojásminták archaikus rétege, a geometrikus alapú minták a magyar, román, orosz, ukrán, szerb, bolgár népeknél számtalan variáns formájában élnek, a funkció és a szimbolikus jelentések értelmezéséhez a keleti kereszténységet követő népek hagyományyaiból meríthetjük azokat a bizonyítékokat, amelyeket magyar vonatkozásban már nem találunk.

⁴⁷ Kós K. et al. 1972. 194.

⁴⁸ Gazda K. 1998. 66–96.

Irodalom

B. S.

1905 Fonott kalácsok és perecek. *Néprajzi Értesítő* VI. 3. 210–215.

BALÁZS Lajos

1995 *Menj ki én lelke a testből*. Csíkszereda

BARABÁS Jenő (szerk.)

1992 *Magyar néprajzi atlasz*. IX. Budapest

BARTHA Elek

1981 A szentelmények szerepe Komlóska néphagyományában. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni hegyvidékről*. Miskolc. 311–318.

1982 Adalékok a görög katolikusok eucharisztikus szentelményeinek néprajzához. In: Balassa Iván–Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen. 801–809.

BÉRES András

1973 Halottak húsvétja. *Ethnographia* LXXXIV. 3. 352–357.

COTEANU, Ion et al.

1975 *Dicționar explicativ al limbii române* (DEX). București

CSUPOR István

1992 Rituális edényhasználat Szatmárban és Máramarosban. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen. 123–133.

DEMETER Éva

2003 Húsvéti üdvözletek a Zempléni Múzeumban. In: Veres László–Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLII*. Miskolc. 567–581.

2004 A húsvéti tojás: adomány és ajándéktárgy. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza Könyvek 23. Kolozsvár. 228–251.

ERDÉLYI István

2002 Száguldó szarvasok nyomában. In: Kunkovác László: *Köembe-
rek. A sztyeppe népek ősi hagyatéka*. Budapest. 65–105.

FÁBIÁN Gyula

1908 A húsvét és a hímes tojás Losonc palóc vidékén. *Néprajzi Értesítő* IX. 29–34.

GAZDA Klára

1998 A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. Kolozsvár. 66–96.

2000 Keresztény jelképek a népi díszítőművészetben? In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8. Kolozsvár. 100–142.

2001a A román halotti rítusok tárgyi kellékei és a lélek túlvilági útja. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Tanulmányok a transzcendensről*. II. Budapest. 302–310.

2001b A romániai magyar népművészetkutatásról. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. Kolozsvár. 83–120.

GOROVEI, Artur

2001 *Ouăle de Paști*. 2. kiadás. București

GYÖRGYI Erzsébet

1974 A tojáshímzés díszítménykincese. Díszítményrendszerezési és -értelmezési kísérlet. *Néprajzi Értesítő* LVI. 5–84.

HALÁSZ Péter

2002 *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai csángók néprajzához*. Budapest

HOFER Tamás–FÉL Edit

1994 *Magyar népművészet*. 2. kiadás. Budapest

KÁROLY S. László

1979 Halotti tor. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 2. Budapest. 441–443.

K. KOVÁCS László

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezési szokásai*. Kolozsvár

KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő

1972 *Kászoni székely népművészet*. Bukarest

1974 *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest

1978 *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest

1981 *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest

KRESZ Mária

1971 Emberkorsók. Adatok az antropomorf korszak funkcióihoz. *Ethnographia* LXXXII. 3–31.

KRONBERGER, Monica (műsorszerkesztő)

2004 *Interjú Cisnărescu Susana tojásíró asszonnyal*. Vledény. TVS, brassói helyi televízióadó műsora április 11–12-én.

- KUNKOVÁCS László
2002 *Köemberek. A sztyeppe népek ősi hagyatéka*. Budapest
- KUNT Ernő
1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest
- S. LACKOVITS Emőke
1990 Veszprém megye textilművészete. II. A halottas lepedők. In: Veress D. Csaba (szerk.): *Veszprémi történelmi tár*. I. Veszprém. 31–45.
- MARIAN, S. Fl.
1901 *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic. Volumul 3. București
- NEWALL, Venetia
1971 *An Egg at Easter*. A Folklore Study. London
- NIEDERMÜLLER Péter
1992 Új törekvések a magyar néprajzban. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történelmi, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen. 353–369.
- STAHL, H. Paul
1967 Olăria de pe Valea Doamnei. In: Florescu, F. B.–Stahl, P.–Petrescu, P.: *Arta populară din zonele Argeș și Mușcel*. București. 235–239.
- VIRT István
2001 *Elszakasztottad a testemtől én lelkeket*. Kriza Könyvek 8. Kolozsvár
- VOLF György (közéteszi)
1874 *Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok*. II. kötet. Budapest
- ZALOZIECKIJ von, Vladimir
1995 Hucul hímesojások Ukrajnában. *Csernátoni Füzetek* 12. 9.